

Németh László kiadatlan kézírataiból

NAPLÓTÖREDÉK A HARMINCAS ÉVEKBŐL

Honnét veszem mindehhez az erőt? Magamnak kell erkölcsösnek és egészségesnek lennem. Lassan belenyugszom életem korlátaiba, hiszen ezeken belül is végtelen a tér. A házasságom alapján szerencsés; feleségemtől nem kívánhatom, hogy egyik napról a másikra hozzám törődjön, de neki ép úgy nincs más útja, mint nekem. Bele kell avatni őt munkásságomba, hisz annyi jó iparkodás vegyül benne annyi természetes lustasággal. Voltakép fogékony lélek s meg fogja szeretni ezt a munkakört. Jön-e idő, hogy nem a dicsőségéért, hanem a vállalkozás szépségéért fog velem tartani? Meg kell vele beszélnem mindent s nem szabad kétségbeesnem, ha nem érti meg mindjárt. Nagyon is türelmetlen voltam eddig. Rá kell szoktatnom, hogy az írásaimat ő gépelje, így akaratlanul is osztályosuk lesz. Engednem kell sokban, hogy megértse: a fő dologban nem engedhetek. Szegényeknek kell maradnunk mindörökké. Ha lesz pénzünk, elutazunk, de az életünk a lehető legegyszerűbb legyen; évi 3000 P. a lakbéren kívül; minél előbb egy kis ház, olyan, hogy ne kelljen benne cseléd. Én a cselédtartást erkölcstelennek és megszegyenítőnek tartom, ez az egyik legnehezebb kérdés köztünk. Ha annyi szerelem volna köztünk, hogy ezt kiküszöbölhetnénk! Szívesen félreteszem azt az összeget, amit a cselédtartás jelent s elutazzuk. Évente háromszor 1000—1000 P-t szívesen elutazgatnék. Az alatt az idő alatt semmit se csinálni, csak utazni, kényelmesen, nem úgy mint tavaly. Legnagyobb bökkenő az egészségem. Szabályosan kell élnem, mint egy kispolgárnak. Délelőtt az iskolában lehetőleg keveset, délután pihenés s csak 4 után munka. A vasárnap teljesen szabad. Nem is a munka fáraszt ki, hanem hogy a pihenő időmet is munka mulasztásnak érzem. Legyenek óráim s napjaim, amikor nem szabad dolgoznom. Elhatározások, elhatározásaink mit érnek, ha egyszer elragadnak a „csikók”. Mindenesetre nagy megnyugvás, hogy a „családos élet korlátaiba” belenyugodtam.

JEGYZETEK BUDDHÁRÓL

A Nirvánában európai ember számára visszadöbrentő: tragikussága. Az élet rossz; nincs egy Isten fölötte, aki igazolná. Aki az élet drangjától megváltja magát, nagyobb az isteneknél. A Nirvana: az életet levedlő lélek fensége.

*

Gondoljunk el egy kereszténységet, ahol csak Megváltó van s nincs Mennyei Atya. Ez a buddhizmus. Milyen tragikus lenne ez a megváltás — Isten nélkül.

*

Mint ahogy a művészet bebalzsamozza az élet eseményeit, úgy cseppenthet örökkévalóságot a Nirvana a múlandó állapotokba. Az ember űzze ki beszédéből az elfogódottságot s a nagyképűséget, a dicsekvést és a szerénységet, a remeklést és az egyszerűsködést, az indulatot és a kenetességet. S ami megmarad: az még mindig beszéd lesz. Hatalmasabb, mint akár-melyik.

*

Az irodalom valódi feladata: megőrizni és ünnepelni. Erre a két szolgálatra kell vissza-

nevelünk. A „stílus” az írásban mindig hazugság. A följegyző irodalomnak egyetlen érdeme a megörökítés hűsége. Az ünnepben pedig a vallásos érzés diktál: annak van stílusa.

*

Az egyisten-hit azt jelenti, hogy a világ zűrzavara látszólagos; az ember üdvössége nem áll ellentétben a világ természetével.

*

Az individualizmusnak több foka van. Az európai individualizmus az én múlandó részét érvényesíti; a buddhista: a múlandóság-levetkezőt. A keresztény „üdvössége” a legfelső. Ő önmaga üdvözülésével az Isten országát gyarapítja.

*

A Nirvana nem megvetés, csak nem-ragaszkodás.

*

Mindenki az állati létből születik. Az emberiség dolga e fölött egy isten-világot fenntartani.

*

Volt tudós, aki azt hitte, hogy minden nép Indiából származik. Ez nem igaz, de bizonyos, hogy ami máshol cserépben nőtt, ott szabadon bozótként tenyészik. Ez a mesebozót Buddha alakját is elborította. Mindez azonban könnyen lefejtethető. A csodáknak — itt nem bizonyítjuk — Buddha tudományt tanított. Nehezebb lenne Buddha vallásos élményéről a lélekvándorlás tanát leválasztani. Ez szorosabban hozzátartozik, mint az Evangéliumhoz a démonhit. Buddha is megváltó. De attól a rémképtől vált meg, ami a lélekvándorlás hite. A lélekvándorlás tana tulajdonképp logikusabb. Azt hiszi, hogy mindig új lelkek keletkeznek, s ezek aztán a semmiben felraktározódnak. A lelkek belátható idők óta keringenek. Buddha azt tanította, hogy lehet ebből kikapcsolódni. Hogy kell megállítani a drangot. Hogy kell egy darab örökkévalóságot építeni az életbe.

*

Nem lehet azt mondani, hogy a buddhizmus az európai lélektől idegen. Ha rokonait keressük: Szophoklész, Edda. Csak a kereszténység, szocializmus és természettudomány optimista. A buddhizmust igen sok nemes európai követheti. Az ösztön nem áll ellentétben a Nirvánával, a múlandó az állandóval, az ember a világgal. A lélek nem szorul belé, hanem csak küzd az elsőségért.

A FRANCIA NYELVKÖNYV BEVEZETŐJE

Aki a latin költők és prózaírók nyelvével megismerkedik — csodálkozik a népen, amelynek ez a tömör, bonyolult nyelv az anyanyelve volt. Valójában a latin nép sosem beszélt ezen a nyelven. A római fürdőszolgák és Horatius nyelve közt nem az a viszony, ami a bihari paraszt és Arany Jánosé közt. A latin élőbeszéd nem hányta el tíz szóval a jelzett szó mögé a jelzőt, s nem használta ki úgy, mint szónokai, a gerundivumokat és partícipiúmokat. A latin irodalom nyelve mesterséges nyelv volt, a művelt emberek, a magasabb gondolkodás használatára —, a piac mélyen a maga közönségesebb vulgáris latinját használta, halvásárlásra és összehozálkozásra.

A római birodalom katonáival és kereskedőivel ez a vulgáryelv terjedt el az egész birodalomban, spanyol Gibraltártól a Dunáig s az Északi tengertől Afrikáig. A tisztviselők és a

szónokok művelt latinját csak a gazdagok és előkelők tanulták meg, Európa ellatinosodott népe ezt a latint beszélte, minden vidéken az odavaló bennszülött nép szavaival és sajtartásával. Amíg a birodalom egysége megvolt, ezek a tájnyelvek sem váltak szét; a forgalom megakadályozta: inkább kevert, mint eltokolt. Amikor azonban a birodalom kis királyságokra szakadt, az országokat összekötő utakat a népvándorlás elvadította, bizonytalanná tette, az Alpok és Pireneusok egyre meredekebb nyelvi határokká váltak; a vulgárlatin tájnyelveiből lassan önálló nyelvek lettek. Itáliában az olasz, Szardíniában a szárd, a Balkánon a román, a Pireneusi-félszigeten a spanyol, Franciaország déli részén a provençal, Észak-Galliában a francia.

Gallia bennszülöttei, akiket Caesar meghódított, kelták voltak. Ez a kelta nyelv, melyet Bretagne-ban még ma is beszélnek, csaknem teljesen beleveszett a latinba. Egy-két francia szó őrzi. A kelta szellem azonban ott élt a bennszülöttek sajtartásában, nyelvi ösztöneiben, s midőn Gallia Rómáról leszakadt: bizonyára érvényesült is a tájnyelv hangzóiban, fejlődésében. Ezt a tájnyelvet azonban nemcsak a tegnapi rabszolgák, az új urak: a hódító frankok is a maguké gyanánt idomították. A népvándorlás hosszas rengései után Észak-Gallia egy germán népe, a frankoké lett. Míg a Rajnán túl a germánok megőrizték nyelvüket (s a rómaiak vesztették el), a Rajnán innen a frankok nyelve enyészett el: a gall tartomány a hódítás ellenére is latin maradt. A frank beolvadás azonban megint nemcsak egy csomó hatalmat, fegyvert jelentő szóval gazdagította a francia nyelvet, hanem a tájnyelv önálló nyelvvé záródását is siettetette. A VII—VIII. században Galliában már egy olyan latin nyelvet beszéltek s írtak, amelyet más latin vidékek nem értettek meg. Az, hogy itt új nyelv keletkezett, Nagy Károly idejében vált tudatossá, amikor a latin irodalmat tudósok kezdik tanulmányozni és éleszteni. Míg eddig írni is csak egy zagyva latinon írtak, ezután lesz egy külön, egyházi latinuk, a tömeg számára érthetetlen. A pap is pontosan tudja, mikor ír az egyház nyelvéen: a latinon s mikor a népén: a francián. A francia nyelv első emléke: a Strassburgi eskü — pontosan ekkorról, a IX. század első feléből való. A francia nyelv azonban ezután még forrong és alakul, amíg a XVI. század nagy írói végleges formájában megrögzítik.

A vulgár latin, a galliai tájnyelv, a születő francia nyelv részletes leírása, az átalakulás nyomozása: a nyelvészet dolga. Izgató detektív-munka ez, a ráncmaradt nyomokból a nyelvteremtő erőket megközelíteni. Mi itt csak az egész sok száz éves fejlődésből az elejét s végét fogjuk összehasonlítani. Mi történt itt a koraközépkor termáljában a latin szavainkkal és latin nyelvtanunkkal...

OLVASÓNAPLÓ: KRITIKÁK FAULKNERRŐL

A négyszáz oldalas könyvben — „Három évtized kritikái” — természetesen nincs benn valamennyi Faulknerről szóló bírálat, csak az, amit a gyűjtemény kiadói fontosnak tartottak: Faulkner felfedezésének a dokumentumai s a Faulkner-képet gazdagító későbbi bírálatok. Arra, hogy Faulkner milyen lassan emészttette meg Amerika, jellemző, hogy bár az első regény 1924-ben jelent meg, az első tanulmány, amelyet a kötetbe felvettek, az O'Donnellé — 1939 nyarán. Akkor már rég túl volt nagy írói áttörésén, amelyet ő maga is a témájára találásnak érzett. 1929 és 1932 közt öt regénye jelent meg, a Sartorisról a Light in August-ig, amelyek az egész mű ismerői szemében is a legjelentősebbek közé számítanak. Kritikák persze jelentek meg korábban is bőven az 1939-ig forgalomba került tizenöt könyvről, de ezekben csak a tehetség elismerése s a megütődés ötvényeződött különböző arányokban, mégpedig úgy, hogy a megütődés lett egyre ékesszólóbb s uralkodóbb. O'Donnell tanulmánya volt az első, amely arra terelte a figyelmet, ami ezt a tizenöt könyvet összefűzi: az író szívügyére, elfoglultságára, ami alakjait és történeteit kitalálta. O'Donnell hangsúlyozta elsősül, hogy Faulkner a helyi háborút elvesztett, idegen gondolkodással s emberekkel elárasztott Dél emberének tekintette magát, s alakjai két családba, a Sartorisok s a Snopesok nemébe oszthatók: az előbbiek a tra-

díciók nagymúltú, de fuldokló képviselői, akikben a hagyomány életképtelen formalizmussá válik; az utóbbiak Észak jövevényei, a ravasz lókereskedő s atyafisága, akiket a versenyben nem köt sem hagyomány, sem erkölcsi kódex, lazán összefüggő biológiai funkcióikat csak a terjeszkedés, siker, a másfélék elpusztításának szinte bakteriológiai szükségszerűsége köti össze. Faulkner első regényeiben ennek a nemesebb, de elfajuló arisztokráciának az alámerülésében s azon át a Dél haldoklásában találta meg a maga legendáját. Ezt a legendát persze rengeteg leválasztható történet borítja be, de valahogy azok is vonatkozásba hozhatók vele, még az olyan kalandos menet is, amelyet az As I Lay Dying-ben az egyszerű férj vezet, hogy feleségét, ahogy kívánta, Jeffersonban temesse el, — egy darab nyers, de igazi erkölcs a formalizmussá vált erkölcs s az erkölcstelenség ellenpéldájaként.

A háború nemcsak a kritikákban, de Faulkner termékenységében is apadást hozott, azok után, amelyekről O'Donnel tanulmányában is volt szó, 1948-ig fontosabb munkája csak egy jelent meg, a Hamlet (Kunyhó), a Snopesok trilógiájának első része. 1946-ban azonban megjelent egy sikertelt antológia Faulkner munkáiból, előtte Cowley bevezetője, amely O'Donnel kissé absztrakt tervrajzát a valóságos művel jobban összhangba hozta. Az egyik lényeges hozzáadás Yoknapatawha-nak, ennek a Missisipi északi részéről előhívott s fölemelt költői tartománynak a leírása. Faulkner a Sartoris írása közben jött rá, hogy az ő postabélyegnyi szülőföldje s a belőle kinövő valóság tehetségének egy életre munkát ad, hisz ki sem kell lépnie belőle, hogy ahhoz a mítoszhoz, mely gyermekkorá óta nőtt benne, a természeti hátteret, a jelképpé vált alakokat s epizódokat megtalálja. Amit ezután ír, az olyan Comedie Humaine (Balzac volt az egyik kedvenc írója), amelynek — mítoszi tömörítéssel — Yoknapatawha-ba kell zsúfolódnia. A másik hozzáadás: a pontosabb történet. A közönségnek átnyújtott antológia a műveket történeti rendben közli. Az első 1920-ig megy vissza, s az utolsó 1940-ig ér. A bennük kibontakozó történetet Cowley így foglalja össze (minthogy azóta többen is szó szerint idézték, én is veszem a fáradságot, hogy leírom a lényegét): a Dél Sartorisok (arisztokraták) s Sutpenek (névtelen, becsvágyó emberek) alapították, akik az indiánok földjeit elvéve, el voltak tökéelve, hogy tartós és szilárd rend alapjait vetik meg. Erejük és becsületességük ellenére azonban tervükön (Faulkner szava szerint) „átok ült”, a rabszolgaság, amely a polgárháború révén megsemmisítette azt. Kísérletük, hogy a régi terv s a régi érték szerint újjáépítsék, meghiúsult az erők összjátékán — a politikai kalandorokon s a Snopeseken (egy új kizsákmányoló osztály, a földnélküli fehérek leszármazottjai). A régi rend leszármazottjai különbözőképpen is versenyképtelenek, erkölcsi kódexük megakadályozza őket, hogy a kódex nélküli Snopesekkel versenyre keljenek; a betűhöz tapadnak, s megfelelkeznek hagyományaik szelleméről; elvesztik kapcsolatukat a jelennel, a valósággal, s az alkohol, retorika, előkelősködés örült álomvilágába menekülnek; szerelemben esnek vereséggel és halállal; az idegeik csöddöt mondanak; elgyávulnak; vagy mint Jason a The Sound and Fury-ban, snopesistákká esküdnek, minden Snopesnél gonoszabbá válnak.

A harmadik fontos tanulmány, a Warrené, összefoglalja az eddigi eredményeket, s kijelöli a további részfeladatokat. Cowleyn abban megy túl, hogy a Yoknapatawha mítoszában nemcsak Dél és Észak ügyét látja, hanem az egész nyugati civilizációét, amely éppen ilyen erkölcsi anarchiában szenved — érdek, siker adja a mértéket, elvontság és mechanikusság szívja ki a dolgok vérének —, s amelyből a Faulkner-féle ember honvágygal s kétségbeeséssel gondol vissza a hagyományos értékek világára, amelynek ha meg is volt a maga átka, a benne élőknél rendet, tartást, méltóságot adott, — igazi célokat, s ha úgy fordult, igazi bukást. A részfeladatok, amelyeket kijelöl: a természet szerepe, ahogy a kizsákmányoló s a természettel együtt élő ember nézi: a szegény fehérek (akik nem mind Snopesek) s a négerek Faulkner világában; az írói technika jelentősége; humor és borzalom határvonalai; a mű szimbolizmusa. Ennek a három tanulmánynak köszönhető, hogy a Nobel-díj egy nagy vonalaiban megvilágosodott Faulknerre vethette az érdeklődés fényét, s az újabb kritikák — újabb regények ürügyén — nagy kedvvel, részletességgel mentek bele a feladott témákba, tovább ágaztatva a problémá-

kat. Bizonyos, hogy a század másik három nagyhatású epikus művésze közül (Proust, Joyce, Musil) bár kísérletező mániája inkább Joyce-ra emlékeztet, (ő maga is azt mondja, Joyce-hoz csak úgy szabad közeledni, mint az iskolázatlan baptistának a Bibliához: hittel), minden morális indulata ellenére Prousthoz áll legközelebb. Ahogy az az ancien régime tündérvilágát a modern Franciaország alól, úgy hozza ő ki a Dél fuldoklásából az igazi kultúra maradványait a mindent betemető yenki Amerika alól. A konzervativizmus, az Aranykor feltámasztása az epikának már a Ramayana, Homérosz óta ihletője volt. Faulkner s Proust (sőt bizonyos fokig Musil is) modern eltorzultságából idéz fel egy ilyen aranykort, hármójuk közül Faulkner a legdrámaibb módon. Ami engem érdekel, s további kutatásra izgat: mennyiben sarkallatgátolta e hatalmas eposz kibontakozását a századik századi regénytechnika eltanulása, túlhatása, a megütődést keltő külső, — mit nyer a nagy mondanivaló s a nagy tehetség az elképesztés szándékából.

RÉSZLET AZ UTOLSÓ MAGYARÓRÁBÓL

A magyarság újabb kori történetét három nagy katasztrófa szelte fel: a Martinovics-összeesküvés, a szabadságharc leveretése és 1919-ben a kommün bukása után a reakció eluralkodása. Ugyanezek a katasztrófák az irodalomban is korhatárt jelző szakadékokat okoztak... Engem, amikor mint kritikus, kritikáimat írtam, s később, amikor mint magyartanár, most már huszonöt éve, diákokat tanítottam, mindig ezek a kedvezőtlen viszonyok közt elinduló, hangjukat a hallgatásból kicsikaró nemzedékek története érdekelt a legjobban. Itt kis szigetek keletkeztek, amelyeken a magyar életakarat szervezte lassan magát, a magányos törekvések lassan összefolytak, s az új nemzedék hangja alakult ki... A legnagyobb szeretettel, persze a tévedés lehetőségével is, a tulajdon nemzedékemet figyeltem... már nem mint kritikus, hanem mint irodalomcsináló, az irodalom szülészé néztem a jelentkező írókat...

Bizonyára feltűnhetett maguknak is, hogy ez a nemzedék sokkal hosszabb életű volt, mint az előzőek. Ha a fiatalon elhunyt József Attilát és a 45-ös év zsidó mártírjait nem számítjuk, ennek a nemzedéknek a tagjai mintegy négy évtizeden át virágoztak. Az előzőek egy, kettő, három évtizedet éltek csak. Ez alatt az idő alatt többet is csinálhattak, mint a többiek. Tulajdonképp kétszer kulmináltak, vagyis amit kezdtek, annak a folytatását is ők maguk csinálták meg. Egyszer a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején. József Attila akkorra már meghalt, Illyés Gyula megírta a *Puszták népét* és a *Petőfit*, Tamási legjobb elbeszélései megvoltak, Szabó Lőrinc is elérte ormait. Később, a személyi kultusz éveiben, ezeknek az íróknak egy része: Kodolányi, Tamási, Szabó Lőrinc elhallgatott, de amikor megszólaltak, kiderült, hogy dolgoztak. A hallgatásban is egy másik kulminációs pont felé tört az egész nemzedék. Szabó Lőrinc ekkor írja a *Tücsökzenét*, a *Huszonhatodik évet*, Tamási, Illyés szebb műveket, mint idáig. Talán hiba is volt, hogy oly messze estek már a saját ifjúságuktól, amikor az egész nemzetért kellett helytállniuk.

Most az utolsó tíz évben ezt a nemzedéket is kikezdte a halál, vagy aki nem halt meg, elnémult, a betegséggel vívott hosszú harcban elcsöndesedett. Először Szabó Lőrinc halt meg, azután Tamási Áron, aztán Kodolányi János, azután Sinka István. A legutóbbi hetekben Veres Péter halála volt egy ilyen nagy figyelmeztető jel, hogy ez a nemzedék — ha van is egy-két olyan kivételesen szívós tagja, mint amilyen Illyés Gyula — tulajdonképp már eljátszotta játékát. Veres Péter, akit a legszorgalmasabbnak láttunk, örök járás-kelésben az ország egyik végéből a másikba, öt hét alatt egy influenza következményeiben meghalt, itthagya a kérdést, hogy ki fogja követni, ki jön majd utána. Nemzedékszerűen ez a társaság már nem fog fellépni, s figyeljük, hogy a következő, szinte már két nemzedékkel utánunk jövő Nagy László, Juhász Ferenc, Sánta Ferenc s az ő kortársaik hogyan veszik át azt a szerepet, amit negyven-

ötven éven át ezek töltötték be az országban. Ez a néhány szó sem tiltakozás ez ellen a nemzedékhalál ellen, inkább megnyugvás benne.

JEGYZET

A naplótöredéket az írói hagyatékban talált keltezetlen kézirat alapján, Németh Lászlóné engedélyével közöljük. Életrajzi megközelítésben vizsgálja a norma és mérték viszonyának az *Emberi színjáték*tól az *Irgalomig* oly sok változatban ábrázolt problémáját. A szöveget tartalmi meg gondolások alapján a harmincas évek elejére datálhatjuk.

A Buddha-aforizmák 1946 őszén készültek. Föltehető, hogy előmunkálatai az ekkoriban tervezett, végül is meg nem írt drámának, a *Buddha feleségének*. A Sámsonnal elkezdett vonulatot folytatják: az írói mitológiát a görögség és az Újszövetség ihletése után a keleti vallások irányában tágitják. Horváth Károlyné (Budapest) gyűjteményéből tesszük közzé.

A francia nyelvkönyv elé írt bevezető ugyancsak 1946 őszeről való. A Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter felkérésére vállalt pedagógiai kísérlet terméke. A nyelvtörténeti előszó a továbbiakban — Bárczi Géza nyomán — latin—francia nyelvhasználatával, a hangtani, morfológiai és mondattani változások részletes elemzésével foglalkozik. Kézirata Horváth Károlyné (Budapest) tulajdonában.

A *Kritikák Faulknerrel* az *Utolsó kísérlet* 1968/69-es keltezésű olvasónaplójából kimaradt írás, helye az *Író a föld alatt* ciklusában volna. Az író hagyatékából publikáljuk.

A magyarórát Németh a balatonfüredi Lóczy Lajos Gimnáziumban 1970. május 6-án tartotta. Teljes anyagát az akkor készült magnetofon-felvétel alapján *A katedrán: Németh László* címmel az 1979-ben kiadott iskolai Évkönyvben olvashatjuk. A szöveget rövidítettük.

GREZSA FERENC

LELKES ISTVÁN: BÍBICEK